

Іщенко Альона Сергіївна – магістрант 2 курсу спеціальності «Соціальне забезпечення» (спеціалізація «Управління соціальним закладом») Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк;

Ткаченко Наталія Ернстівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк.

УДК 159.923:316

Катасанов О.М.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В КРИТИЧНІ ПЕРІОДИ ЇЇ РОЗВИТКУ

В статті запропоновано структурно-функціональну модель конфліктологічної компетентності особистості в критичні періоди її розвитку та визначено соціально-психологічну специфіку її компонентів (інформаційно-оцінного, мотиваційно-актуалізаційного, емоційно-поведінкового).

Виокремлено рівні розвитку (задовільний, частково задовільний, незадовільний) та емпіричні показники ступенів (стабільного, ситуативного, низького) сформованості конфліктологічної компетентності осіб підліткового та юнацького віку відповідно до особливостей функціонування її компонентів.

Розроблено соціально-психологічну програму формування конфліктологічної компетентності особистості в критичні періоди її розвитку, засновану на принципах особистісно-компетентнісного, процесуально-динамічного і системного підходів, яку становили діагностичний, настановний, корегувальний та контрольний блоки з залученням інтегрованого комплексу соціально-психологічних форм і методів роботи (вправ, прийомів, техник) і доведено її ефективність.

Ключові слова: *особистість, конфлікт, компетентність, конфліктологічна компетентність, критичні періоди розвитку особистості.*

Постановка проблеми. конфлікт розглядається як поширений соціально-психологічний феномен, який існує у системі міжособистісних і міжгрупових стосунків, сприяє як виявленню та вирішенню наявних проблем, так може мати й деструктивні наслідки (О. Блинова, І. Ващенко, Н. Гришина, Г. Ложкін, Н. Пов'якель та ін.). Показано, що для конструктивної поведінки у конфлікті суттєве значення має здатність особистості розуміти і враховувати індивідуально-типологічні та соціально-психологічні особливості сторін конфлікту, його соціальний контекст, можливості конструктивного розв'язання (А. Анцупов, В. Моргун, Х. Реймшмідт, А. Шкіль та ін.).

На підставі аналізу різноманітних теоретичних підходів до визначення конфлікту та його причин виокремлено інваріантні ознаки та проблемне поле. Встановлено, що в основі конфлікту перебуває реальне або уявне «зіткнення» («несумісність», «розбіжності») інтересів (Г. Андрєєва, С. Гарькавець, Л. Карамушка, В. Москаленко, М. Пірен, М. Шериф та ін.). Цей критерій позначається як біполярність, що означає взаємозалежність і протилежність одночасно.

З'ясовано, що конфліктологічна компетентність особистості, як особлива функціональна система саморегуляції, забезпечує ефективне вирішення конфліктів, показником якої є самореалізація особистості та її саморозвиток (М. Худасва та ін.).

Встановлено, що особливо небезпечними є внутрішньоособистісні, міжособистісні, соціально-рольові та інші види конфліктів, які виникають в критичні періоди розвитку особистості, зокрема у молодих людей, які ще не володіють сформованою конфліктологічною компетентністю та адекватними різним типам ситуацій стилями поведінки у конфлікті, що загрожує неконструктивним їх розв'язанням та спотворенням особистісного розвитку в цілому, зокрема у підлітковому та юнацькому віці (Л. Волченко, Л. Єременко, О. Смирнова та ін.).

Визначено, що чинниками розвитку конфліктологічної компетентності підлітків та юнаків є розуміння сутності конфлікту, причин його виникнення і розвитку, вміння зрозуміти власний внутрішній світ і емоційний стан, а також внутрішній світ і емоційний стан іншої людини у конфлікті, усвідомлений вибір способів вирішення конфліктів (М. Худасва, В. Чуловський та ін.). Констатовано, що розвиток конфліктологічної компетентності у критичні періоди розвитку особистості характеризується структурно-змістовними, динамічними і гендерними особливостями, які потребують поглибленого вивчення та узагальнення.

При цьому, незважаючи на істотний доробок щодо означеної проблеми, залишаються не з'ясованими соціально-психологічні особливості формування конфліктологічної компетентності особистості в критичні періоди її розвитку, зокрема у підлітковому та юнацькому віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальний аналіз теоретико-емпіричних даних показав, що актуальність даної дослідницької роботи визначається широким проблемним полем, яке можна презентувати у вигляді протиріччя між соціально значущістю проблеми й недостатнім рівнем її теоретичної та практичної розробленості. Так, вивчення дотичної до проблеми конфліктів та формування конфліктологічної компетентності наукової літератури дозволяє констатувати, що ці питання розглядалися у працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Висвітлено основні особливості конфлікту як соціально-психологічного явища (А. Анцупов, С. Баклановський, Ю. Борець, І. Ващенко, Н. Гришина, К. Лоренц, С. Максименко та ін.), його структурно-динамічні характеристики (О. Блинова, В. Дружинін, С. Ємельянов, А. Здравомислов, Г. Навайтис, М. Пірен, Н. Пов'якель та ін.), типи конфліктної поведінки (Ю. Бохонкова, С. Гарькавець, О. Громова, В. Ілійчук, Дж. Скотт та ін.). Досліджено роль конфліктів у становленні особистості, зокрема в юнацькому віці (О. Глухова, І. Дубровіна, О. Каменська, Є. Кобилянська, В. Моргун, Х. Реймшмідт, Д. Фельдштейн, В. Чуловський та ін.). Крім того, встановлено, що вчені акцентували увагу на особливій ролі соціально-психологічної компетентності у розвитку особистості (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, Л. Єременко, Л. Карамушка, С. Максименко, Н. Періус, Дж. Хант, М. Холодна, О. Фастова та ін.). Проведено низку досліджень, в яких з'ясовувалася специфіка громадянської (Ю. Борець, О. Пометун, В. Скребець та ін.), полікультурної (Л. Данилова, А. Демчук, О. Смирнова та ін.), політичної (М. Головатий, Г. Демченко та ін.), прогностичної (А. Бунас, В. Завацький, В. Менделевич та ін.), рефлексивної (О. Савченко та ін.) компетентності [1-5].

Мета статті – розкрити особливості соціально-психологічної програми формування конфліктологічної компетентності особистості в критичні періоди її розвитку.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Для розробки структурно-функціональної моделі конфліктологічної компетентності особистості в критичні періоди її розвитку було визначено рівні організації методологічного простору: загальнонаукового, з використанням методології системного та системно-організаційного

підходів для аналізу конфліктологічної компетентності, як складно організованої системи, що має багатокомпонентний характер організації, та конкретно-наукового, з використанням положень діяльнісного, процесуально-динамічного, культурологічного та компетентнісного підходів. Це дозволило розглянути конфліктологічну компетентність особистості в критичні періоди її розвитку як системне утворення, що поєднує специфічні компоненти (інформаційно-оцінний, мотиваційно-актуалізаційний, емоційно-поведінковий), які забезпечують управління процесами функціонування та розвитку системи досвіду особистості, визначають її конфліктостійкість та конструктивність вирішення проблемно-конфліктних ситуацій.

Встановлено відмінності у рівнях (задовільному, частково задовільному, незадовільному) розвитку інформаційно-оцінного, мотиваційно-актуалізаційного та емоційно-поведінкового компонентів конфліктологічної компетентності у осіб підліткового та юнацького віку за показниками: домінуючого стилю мислення, індивідуального способу переробки інформації, когнітивно-діяльнісного стилю, типології психологічного захисту, особистісного стилю розв'язання проблемно-конфліктних ситуацій; полімотиваційних тенденцій в Я-концепції, системи життєвих смислів, реальної структури життєвих орієнтацій та параметрів самоактуалізації; стилю саморегуляції поведінки, особистісної агресивності та конфліктності, ситуативної й особистісної тривожності, інтерперсональних відносин, стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях. З'ясовано, що найбільшу кількість зв'язків з компонентами конфліктологічної компетентності особистості в критичні періоди її розвитку мають інформаційно-оцінний та емоційно-поведінковий, що вказує на їх інтегруючу роль, яка дозволяє особистості вибудовувати послідовну та цілісну стратегію поведінки, враховуючи власні потреби та вимоги середовища. Виокремлено емпіричні показники ступенів (стабільного, ситуативного, низького) сформованості конфліктологічної компетентності особистості в підлітковому та юнацькому віці, відповідно до особливостей функціонування інформаційно-оцінного, мотиваційно-актуалізаційного, емоційно-поведінкового компонентів, та проведено диференціацію вибірки.

У психокорекційній роботі взяли участь 57 досліджуваних, які склали експериментальну групу та 45 респондентів, з яких було сформовано контрольну групу. Ці досліджувані мали частково задовільний та незадовільний рівні розвитку компонентів конфліктологічної компетентності та ситуативний і низький ступені її сформованості. Респонденти зі стабільним ступенем сформованості конфліктологічної компетентності до психокорекційної роботи не залучалися. Відбір досліджуваних у групи відбувався за принципом добровільності. У контрольній групі процедура психокорекції не проводилася.

З респондентів експериментальної групи було організовано 7 психокорекційних груп, кількісний склад учасників в яких варіював від 10 до 13 осіб. Загальна тривалість та інтенсивність роботи груп визначалася організацією такого часового режиму занять, за якого кожного тижня проводилася одна чотиригодинна зустріч упродовж шести місяців. Другий варіант часової організації занять передбачав один дводенний інтенсив із дванадцяти годин групової роботи в півтора місяця впродовж навчального року.

Розроблена авторська програма формування конфліктологічної компетентності в критичні періоди розвитку особистості є інтегрованим комплексом вправ, прийомів і техник. У процесі її впровадження було застосовано такі методи корекційно-формувального впливу: опрацювання внутрішніх феноменів та робота на межі контакту (гештальт-терапія), фокусування на чуттєвому сенсі переживань (фокусовано-центрована та тілесно-орієнтована психотерапія), методи психодрами. Вирішенню поставлених завдань слугували також міні-лекції; бесіди; робота в парах та мікрогрупах; тренінгові

вправи, спрямовані на розвиток визначених компонентів конфліктологічної компетентності та вміння конструктивного спілкування і взаємодії; індивідуальне психологічне консультування; зворотний зв'язок (у формі самозвітів); застосування спеціальних психологічних технік (методу інтроспекції, кейс-методу, ігрових методів, дебатів, брейнстормінгу).

Психокорекційна програма містила чотири основні блоки: *діагностичний*, метою якого виступали визначення особливостей критичних періодів розвитку особистості та сформованості її конфліктологічної компетентності за інформаційно-оцінним, мотиваційно-актуалізаційним, емоційно-поведінковим компонентами, а також формування загальної програми психологічної корекції; *настановний*, з висвітленням основних положень з питань конфліктної поведінки та конфліктологічної компетентності особистості; мотивацією до взаємодії; зняттям тривожності, підвищенням впевненості у собі; формуванням бажання співпрацювати та досягти позитивних змін у своєму житті; *корегувальний*, з метою корекції, гармонізації й оптимізації розвитку особистості, перехід від негативної фази розвитку до позитивної, оволодіння способами безконфліктної взаємодії; сприяння появі позитивних поведінкових реакцій і переживань; закріплення основних навичок конфліктостійкості; *контрольний*, з оцінкою ефективності корекційних впливів та проведення зрізів специфіки конфліктологічної компетентності після впровадження психокорекційної програми та через 1 місяць з метою виміру психологічного змісту й динаміки розвитку компонентів конфліктологічної компетентності.

Впровадження психокорекційної програми передбачало аналіз і синтез інформації щодо проблемно-конфліктних ситуацій; виявлення подібності й розходження у позиціях конфліктуючих сторін; створення ефективної моделі безконфліктної поведінки; налагодження прозорої комунікації між учасниками конфлікту, а також забезпечення зворотного зв'язку між учасниками процесу з залученням наступальних та захисних форм спілкування, заохоченням конструктивних дій конфліктуючих тощо.

Результати контрольного зрізу засвідчили, що після формувального впливу в експериментальній групі спостерігається статистично доведена позитивна динаміка за всіма визначеними компонентами конфліктологічної компетентності особистості в критичні періоди її розвитку. Так, у досліджуваних з експериментальної групи зафіксована статистична тенденція щодо послаблення всієї системи психологічного захисту, тобто зняття певної захисної напруги в учасників тренінгових груп. Найбільш виразне зниження встановлено за такими механізмами психологічного захисту як заперечення, регресія, компенсація, проєкція та інтелектуалізація ($p \leq 0,01$; $p \leq 0,05$). Відбулися позитивні зміни в особистісних стилях розв'язання проблемно-конфліктних ситуацій у напрямку збільшення конструктивно-рефлексивного стилю та вірогідного зниження за репродуктивним і регресивним стилями ($p \leq 0,01$). Позитивних змін зазнали полімотиваційні тенденції в Я-концепції респондентів щодо мотивації позитивного ставлення до людей, оптимістичної, нормативної та моральної мотивації ($p \leq 0,01$). Зростає значущість когнітивних, комунікативних та альтруїстичних життєвих смислів у їх загальній системі ($p \leq 0,05$). Відбулися позитивні зміни у реальній структурі життєвих орієнтацій досліджуваних щодо пізнання нового у світі, природі, людині; допомоги іншим; соціальної активності та спілкування, натомість самоствердженню власного Я, управління іншими. Зафіксовано зростання провідних параметрів самоактуалізації (компетентності у часі; цінності самоактуалізації; реактивної чутливості; самоприйняття; контактності); показників гнучкості та загального рівня саморегуляції поведінки, поряд зі зниженням показників ситуативної та особистісної тривожності; параметрів особистісної

агресивності й конфліктності ($p \leq 0,01$; $p \leq 0,05$). Результативність програмних заходів доведена також зниженням показників за стратегіями суперництва та уникнення і їх збільшенням за стратегіями співробітництва та компромісу ($p \leq 0,05$).

У контрольній групі статистично значущих змін щодо зазначених змінних не відбулося.

Встановлене вірогідне зниження кількості досліджуваних із низьким ступенем сформованості конфліктологічної компетентності на 9,5% завдяки збільшенню числа респондентів із ситуативним ступенем на 5,4% та стабільним ступенем на 4,1%. Найбільш виражені позитивні зміни зафіксовані у досліджуваних із низьким ступенем сформованості їх конфліктологічної компетентності.

Отримані результати формувального етапу дослідження підтвердили ефективність розробленої соціально-психологічної програми, її спроможність підвищувати рівень конфліктологічної компетентності в критичні періоди розвитку особистості.

Висновки. Розроблено соціально-психологічну програму формування конфліктологічної компетентності особистості в критичні періоди її розвитку, засновану на принципах особистісно-компетентнісного, процесуально-динамічного і системного підходів, яку становили діагностичний, настановний, корегувальний та контрольний блоки, з залученням інтегрованого комплексу соціально-психологічних форм і методів роботи (вправ, прийомів, технік). Ефективність розробленої програми доведена значними позитивними зрушеннями в інформаційно-оцінному, мотиваційно-актуалізаційному, емоційно-поведінковому компонентах конфліктологічної компетентності особистості в критичні періоди її розвитку. Внаслідок формувального впливу відбулися зміни в особистісних стилях розв'язання проблемно-конфліктних ситуацій в напрямку збільшення конструктивно-рефлексивного стилю. Позитивних змін зазнали полімотиваційні тенденції в Я-концепції респондентів щодо мотивації позитивного ставлення до людей, оптимістичної, нормативної та моральної мотивації. Зростає значущість когнітивних, комунікативних та альтруїстичних життєвих смислів у їх загальній системі. Відбулися позитивні зміни у реальній структурі життєвих орієнтацій досліджуваних щодо пізнання нового у світі, природі, людині; допомоги іншим; соціальної активності та спілкування, натомість самоствердженню власного Я, управління іншими. Зафіксовано зростання провідних параметрів самоактуалізації (компетентності у часі; цінності самоактуалізації; реактивної чутливості; самоприйняття; контактності); показників гнучкості та загального рівня саморегуляції поведінки, поряд зі зниженням ситуативної та особистісної тривожності, параметрів агресивності й конфліктності. Результативність програмних заходів доведена також зниженням показників за стратегіями суперництва та уникнення і їх збільшенням за стратегіями співробітництва та компромісу.

Література

1. Блинова О.Є. Роль соціальних конфліктів у становленні світоглядних орієнтацій особистості / О.Є. Блинова // Психологія і особистість : науковий журнал ; Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України ; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. – Полтава, 2015. – №2 (8). – С. 58 – 70.
2. Борець Ю.В. Соціальна компетентність як інтегральна характеристика розвитку особистості / Ю.В. Борець // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – № 1(42). – С. 29 – 38.

3.Вашенко І.В. Конфліктологія та теорія переговорів / І.В. Вашенко, М.І. Кляп. – Мукачево : Вид-во ЗакДУ, 2011. – 350 с.

4.Войтенко В.М. Індивідуально-психологічні фактори поведінки людини в конфліктній ситуації / В.М. Войтенко // Тези доповідей польсько-української конф. «Психологія Львівська і Варшавська: вчора – сьогодні – завтра». – Варшава : Варшавський університет, 2000. – С. 93.

5.Гірник А. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження / А. Гірник, А. Бобро. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 172 с.

Транлітерація

1. Blinova O.E. Rol' social'nih konfliktiv u stanovleni svitoglyadnih orientacij osobistosti / O.E. Blinova // Psihologiya i osobistist' : naukovij zhurnal ; Institut psihologii imeni G.S. Kostyuka NAPN Ukraïni ; Poltavsk'ij nacional'nij pedagogichnij universitet imeni V.G. Korolenka. – Poltava, 2015. – №2 (8). – S. 58 – 70.

2. Borec' YU.V. Social'na kompetentnist' yak integral'na charakteristika rozvitku osobistosti / YU.V. Borec' // Teoretichni i prikladni problemi psihologii : zb. nauk. prac' Shkhidnoukraïns'kogo nacional'nogo universitetu imeni Volodimira Dalya. – Severodonec'k : Vid-vo SNU im. V. Dalya, 2017. – № 1(42). – S. 29 – 38.

3. Vashchenko I.V. Konfliktologiya ta teoriya peregovoriv / I.V. Vashchenko, M.I. Klyap. – Mukachevo : Vid-vo ZakDU, 2011. – 350 s.

4. Vojtenko V.M. Individual'no-psihologichni faktori povedinki lyudini v konfliktnij situacii / V.M. Vojtenko // Tezi dopovidej pol's'ko-ukraïns'koï konf. «Psihologiya L'vivs'ka i Varshavs'ka: vchora – s'ogodni – zavtra». – Varshava : Varshavs'kij universitet, 2000. – S. 93.

5. Girn'nik A. Konflikti: struktura, eskalaciya, zalagodzhennya / A. Girn'nik, A. Bobro. – K. : Vid-vo Solomii Pavlichko «Osnovi», 2004. – 172 s.

Katasanov O.M.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PROGRAM OF FORMATION OF CONFLICTOLOGICAL COMPATIBILITY OF PERSONALITY IN CRITICAL PERIOD OF ITS DEVELOPMENT

The article is considered conflict competence structural-functional model of the personality in the critical periods of their development is proposed and the socio-psychological specificity of its components (informational, evaluation, motivational-actualization, emotional-behavioral) is determined.

Developmental levels are determined (satisfactory, partially satisfactory, unsatisfactory) and empirical indicators of the degree (stable, situational, low) of conflict competence formation of youth age and adolescent individuals according to the peculiarities of its components functioning.

Social and psychological program is developed to form personality conflict competence in the critical periods of their development, based on the principles of personality-competence, process-dynamic and systemic approaches, made up of diagnostic, adjusting, corrective and control blocks with the involvement of an integrated set of socio-psychological forms and methods of work (exercises, practices, techniques) and its effectiveness is proved.

Key words: *personality, conflict, competence, conflict competence, critical personality development periods.*

Катасанов Олексій Михайлович – здобувач кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк.